

- про індивідуальну свободу та особистий вибір громадян;
- про нейтралітет найважливіших політичних інститутів країни — Конгресу, суду, Президента і ЗМІ;
- про незмінність егоїстичної природи людини — її агресивності, схильності до накопичення і споживництва;
- про відсутність в американському суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації та гноблення;
- про плюралізм і «свободу» ЗМІ, які, незважаючи на їх достаток, насправді контролюються крупними рекламодавцями й урядом, являючи собою індустрію «ілюзорної свідомості».

Наприкінці слід сказати про розвиток і значення конкретно-соціологічних досліджень (КСД) щодо референдумів і виборів, які розглядаються міжнародною громадськістю як значущий чинник й індикатор процесу демократизації суспільства. Як справедливо вважається, результати соціологічних моніторингів слугують для запобігання порушенням і викривленням у процедурах волевиявлення народу (як, наприклад, екзит-поли). Якщо отримані дані КСД сильно різняться від результатів виборів чи референдуму, то це може свідчити про наявність фальсифікацій щодо організації чи підсумків голосування виборців.

Фахові соціологічні дослідження, що застосовують грамотну вибірку і належні індикатори та здійснюють об'єктивний аналіз отриманих результатів на фаховому рівні з необхідною кореляцією всіх чинників, безумовно визнаються ефективним інструментом оцінки достовірності виборів чи референдумів¹. Отже, крім традиційних форм громадсько-правового контролю (таких, як присутність спостерігачів на виборчих дільницях, паралельний підрахунок голосів тощо), вони мали б вживатися додатково (на задоволення) чи як контрольна електоральна технологія. Таким чином, навіть законодавчим шляхом можна було б закріпити неангажований фаховий механізм захисту свободи політичного вибору громадян.

¹ Див.: Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – С. 212–288.

Д. В. Задихайло, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Конституційна доктрина та регулювання економічних відносин у контексті конституційної реформи

Затяжна політична криза в Україні, спричинена зруйнованим консенсусом економічних еліт, має одним із своїх наслідків фактично розпочатий процес конституційної реформи саме як засобу пошуку нової конфігурації такого консенсусу. На превеликий жаль, основна увага політологів та юристів привернута в цьому процесі на відпрацювання модернізованої моделі розподілу влади між Президентом України та Кабінетом Міністрів України у зв'язку із змінами у формі правління держави, а також впровадження у парламентську практику правового феномену імперативного мандата. Безпосередній внутрішній механізм політичної кризи, який охоплює специфіку відносин, що склалися в середовищі так званої економічної еліти та специфіку відносин між нею та політичною системою і в першу чергу — представницькими органами держави, отримує на порядок менше такої уваги.

В цілому слід визнати, що суспільно-політичне життя України значною мірою ілюструє теорію конституційних циклів А. Н. Медушевського, системний аналіз конституційної динаміки якого дозволив автору виділити відповідно шість фаз такого циклу, а саме: конституційної стабільності; ерозії традиційного конститу-

ційного консенсусу (розрив конституючої та конституційної влади); кульмінації конституційної кризи (конституційної революції або конституційної реформи); досягнення консенсусу (збереження або розрив конституційного наступництва); відтворення стабільності (прийняття нової Конституції); завершення циклу (корективна нова Конституція відповідно до реальності). Актуальним слід визнати також запропоноване А. Н. Медушевським введення до наукового обігу понять деконституціоналізації, конституціоналізації та реконституціоналізації¹. Специфіка періоду, що переживає Україна, полягає в конституційній дисфункції, пов'язаній з невдалим сценарієм проходження третьої фази — конституційної реформи, яка відбулася, але не дала змоги перейти до наступної фази — досягнення консенсусу. Таким чином, конституційна реформа зразка 2004 року відбулася, але консенсусу не досягнуто. Тому суспільство і політикум мають повернутися до повторного виконання вимог третьої фази конституційного циклу.

Разом з тим, слід чітко усвідомлювати, що найретельніші зусилля, що спрямовані на нові і нові спроби розподілити повноваження між гілками державної влади, приречені на відверто обмежений ефект. Адже концентрація економічної влади, в результаті якої національні активи виявились розподіленими між кількома десятками осіб-олігархів, по-перше, досягла саме в Україні надзвичайних параметрів, по-друге, призвела до якісно нового стану в національній економічній системі. Відповідно в конституційно-правовій площині виникають питання про економічну владу як правовий феномен, про її місце в структурі суспільних відносин, про засади співвідношення економічної і політичної влади тощо. Далеким не останнім питанням є проблема механізму координації інтересів між носіями економічної влади, особливо в умовах перманентної приватизації державного майна. Не вирішивши ці питання і в першу чергу в конституційно-правовому форматі, ми приречені на безперервну конституційну реформу.

Цей факт сам по собі заслуговує на комплексні наукові дослідження, але безперечно, що одним з його чинників є усвідомлений

¹ Див.: Медушевський А. Н. Теория конституционных циклов. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. — С. 455–499.

або неусвідомлений вплив домінуючих економічних доктрин, що пропонують той чи інший варіант вирішення зазначених питань. Широковідомою є доктринальна динаміка панівних економічних концепцій, що змінювали одна одну в практиці державного менеджменту розвинених країн. Так, консервативні підходи змінювались ліберальними, ліберальні неоліберальними, а останні в свою чергу — неоконсервативними. Слід зазначити, що на етапах функціонування країн та їх національних економік в екстраординарних умовах провадження названих доктринальних уявлень призупинялось використанням суто мобілізаційних економічних стратегій, які, виконавши своє призначення повертали доктринальну динаміку в еволюційне русло. В цьому сенсі цікавим є визначення співвідношення між панівною в суспільстві і середовищі політичної еліти економічною доктриною та існуючою конституційною доктриною.

Т. М. Пряхіна визначає конституційну доктрину як систематизовану сукупність базових поглядів на сутність, зміст, внутрішню та зовнішню форми основного закону, теорій та концепцій, що встановлюють стратегічні перспективи конституційного розвитку країни, в процесі якого визначається місце і роль конституції в державній, суспільній та правовій системах, встановлюються конституційні стандарти взаємовідносин особистості, суспільства, держави, досліджуються юридичні властивості конституційних норм¹. Зазначаючи, що поліцентричний характер конституційної доктрини визначається множинністю її джерел, їх неоднорідністю, автор виділяє три групи таких джерел. Серед них окремо виділено джерела, що визначаються як теоретичні або політико-ідеологічні. Це концепції, твори вчених, загальні принципи права, природне право, правові презумпції, декларації, матеріали, що передують прийняттю конституції, політичні документи, що не містять нормативних установлень, тощо². На нашу думку, панівні економічні доктрини які є елементом професійної свідомості політичного класу, виступають невід'ємною складовою конституційної доктрини. Адже не випадково виник надзвичайно цікавий і акту-

¹ Див.: Пряхина Т. М. Конституционная доктрина Российской Федерации. — М.: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право. — 2006. — С. 30.

² Там само. — С. 132.

альний науковий напрямок — «конституційна економіка», в межах якого досліджуються принципи оптимального сполучення економічної доцільності з досягнутим рівнем конституційного розвитку, віддзеркаленого у нормах конституційного права, що регламентують економічну і політичну діяльність у державі¹. Важливо, що цим науковим напрямком прямо формулюється коло зауважень, серед яких з'ясування конституційно-правових передумов ефективного розвитку економіки, аналіз впливу економіки на державу, зокрема, вплив економічних криз на державу та конституційних криз на економіку. Важливим завданням конституційної економіки є вивчення впливу глобалізації світової економіки на конституційні процеси в конкретних країнах тощо². Здавалося б, що за таких умов конституційна економіка, одним із «винахідників» якої став Нобелівський лауреат в галузі економіки 1986 року Джеймс Бьюкенен, не потребує популяризації у вітчизняній юридичній науці, однак...

Саме через те, що під час підготовки і прийняття Конституції РФ, як і Конституції України, серед економічної та політичної еліти домінувала ідея «вільного ринку», що визначала економічну роль держави відповідно до уявлень та функцій XVII–XVIII ст., економічний блок основного закону виявився абсолютно вихолощеним. Слід погодитись із думкою Т. Я. Хабрієвої та В. Е. Чиркіна, що під прикриттям «вільного ринку» здійснювалось розкрадання суспільного надбання новою елітою. Саме тому таку нову приватну власність російські реформатори 1990-х років виголовили «священною та недоторканою» (ці слова вони намагались внести в проект Конституції РФ 1993 р.), регулюючи роль держави засудили, державне планування ліквідували, регулювання трудових відносин відпустили у вільне плавання³.

Саме вплив економічних доктрин на конституційно-правове визначення базових принципів організації економічного життя суспільства, функцій та ролі держави в сфері економіки, механіз-

¹ Див.: Баренбойм П. Д., Гаджиев Г. А., Лафитский В. И., Мау В. А. Конституционная экономика: Учебник для юридических и экономических вузов. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. – С. 10.

² Там само. – С. 22–24.

³ Див.: Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной Конституции. – М.: Норма, 2005. – С. 193.

мів та режимів їх реалізації, через свою активну присутність як складової в конституційній доктрині, визначає необхідність з'ясування сутності таких економічних доктрин, їх сумісності з основними конституційно-правовими цінностями, з економічними інтересами нації та держави на історично визначеному етапі їх розвитку за внутрішніх і зовнішніх умов, що склалися. Слід наголосити, що економічні доктрини та політична актуалізація тих чи інших функцій держави перебувають у діалектичній залежності. Дійсно, соціально-політичний попит у конкретних економічних умовах на ту чи іншу функцію держави щодо економічного організму активує розвиток відповідних доктрин, їх модифікацію і трансформацію. З іншої сторони, розробка та циркуляція серед політичного класу відповідних економічних доктрин акцентує увагу на необхідності впровадження адекватного нормативно-правового забезпечення, в тому числі і на конституційно-правовому рівні. Слід виходити також не лише з імперативу історичної відповідності доктрин тому чи іншому етапу розвитку ринкових економічних відносин у тих чи інших країнах, але також і з гео економічної їх локалізації, адже їх переважна більшість створена і передбачена для використання в розвинутих країнах. Не слід відкидати також і можливості впровадження шляхом доктринального експорту такої наукової продукції, що, будучи ефективною для країн з одним рівнем економічного розвитку та організацією економічної системи, для інших спроможна причинити шкоду своєю неадекватністю. Верифікація придатності має відбуватися в тому числі і завдяки чітко визначеним конституційно-правовим цінностям. Адже якщо такими є демократія та ринок самі по собі, то виходить, що слід запозичувати доктрини, які вважаються ринковими та демократичними, не враховуючи їх соціальну ціну. Якщо ж конституційно-правовими цінностями є фізичне, інтелектуальне та духовне здоров'я нації, її матеріальний добробут, її економічна та інноваційна конкурентоспроможність, чистота навколишнього природного середовища, національна ідентичність та територіальна цілісність, тоді логічно стверджувати, що така доктрина навряд чи може бути запозичена будь-де, а має створюватись саме в Україні, в конкретних історичних та геополітичних умовах життєдіяльності української нації.

У цьому контексті достатньо реалістичним і досить прагматичним було б умовне визнання нашої країни — країною третього світу. Мова іде не про прояв етнічно-політичного мазохізму або необхідність прийняття відповідних політичних декларацій, але тільки про прийняття точки відрахунку, що логічно ставила б питання захисту національного економічного суверенітету, національної економічної безпеки, захисту та пріоритетів для національного товаровиробника тощо на рівень конституційно-правових вимог. До певної міри таке умовне аксіоматичне прийняття на рівні конституційної доктрини геополітичної та гео економічної точки відрахунку України як держави автоматично передбачало б впровадження в доктрину економічного розвитку, а відтак і в конституційну доктрину, свого роду контрдоктринальних положень відносно панівних доктрин розвинених країн, чий економічні успіхи значною мірою побудовані на отриманні фінансової (інвестиційної), інноваційної та природоресурсної ренти з об'єктів, розміщених за межами власних країн, без урахування місцевих інтересів.

Але повернемося до конституційно-правової реформи, до з'ясованої необхідності надати їй на відміну від техніко-юридичної акцентованості на аспектах визначення та функціонування відповідної форми правління значно більш ґрунтового характеру, що зачипав би, зокрема, трансформації конституційно-правового регулювання економічних відносин. В цьому сенсі конституційна реформа має стати і засобом вирішення численних і системних соціальних проблем, що виникають у сфері взаємин між носіями економічної влади, як «резидентними» та іноземними, з однієї сторони, та між ними і інститутами державної політичної влади — з іншої. В цьому контексті хотілося б визначити низку проблем як рівня конституційної доктрини, так і рівня змісту безпосереднього конституційно-правового регулювання економічних відносин, які вимагають термінового вирішення та суспільної узгодженості.

1. Слід зазначити, що ні конституційна доктрина України, ні Конституція України не містять вказівку на мету функціонування економічної системи, результативність економічних відносин, що логічно могли б слугувати критерієм оцінки різнопланової діяльності держави в цій сфері. Дійсно, відповідно до ст. 3 Конституції

України — права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Таким чином, відносини, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави, сфокусовані на взаємно кореспондуючих категоріях: «держава» — «права і свободи людини». Така постанова проблеми викликає безліч запитань. По-перше, дай Боже нашій державі виконати процитоване зобов'язання перед своїми громадянами, про іноземних громадян та осіб без громадянства можна було б попіклуватися і в другому черговому порядку, звісно, не порушуючи при цьому положень ст. 26 Конституції України. По-друге, відповідальність держави перед людиною актуальна доки ця людина існує і спроможна реалізувати свою процесуальну правоздатність. Чи не провокуємо ми у такий спосіб дію горезвісного принципу «Нема людини — нема проблеми», адже саме так і сталося з майже 5 мільйонами українців — гастарбайтерів, з тисячами і тисячами людей похилого віку, що пішли від злиднів та безладдя вітчизняної медицини. По-третє, на відміну від держави, що є об'єктивною реальністю і суб'єктом права водночас, права і свободи людини є юридичною конструкцією, віртуальною реальністю. Дійсно, не права і свободи людини повинні визначати зміст та спрямованість діяльності держави, а саме той соціальний ефект, котрий має утворитися від практичної реалізації громадянами своїх прав і не в останню чергу економічних. Таким чином, змістом і спрямованістю діяльності держави може бути тільки досягнення соціального блага, наприклад, визначеного рівня матеріальний добробут нації або визначені показники оздоровлення навколишнього середовища тощо, а використання прав людини в його механізмі вказує лише на один із способів отримання результату. Таким чином, не правові конструкції є змістом діяльності держави, а ті соціально значущі результати, що є наслідком такої діяльності і забезпечують здоровий розвиток і безпеку української нації. Результативність, що перебуває в межах об'єктивної реальності, може бути піддана соціально-політичній оцінці і слугувати показником ефективності керівництва суспільством з боку держави, включаючи підстави і для конституційно-правової відповідальності відповідних носіїв державної влади. Важливо ще раз наголосити, що зміст і спрямо-

ваність діяльності держави мають визначатися в форматі трикутника конституційно-правових відносин «держава» — «українська нація» — «громадянин України», а не «держава» — «права людини» повинні мати критерієм оцінки досягнення певного якісного стану суспільних благ — економічних, соціальних, духовних. Слід зазначити, що в цьому сенсі Конституція України взагалі не містить визначеної мети діяльності держави в економічній сфері. З огляду на вищевказане це логічно, адже якщо права людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, то виходить достатньо закріпити перелік відповідних конституційних прав і питання вирішене. (За цією логікою не змогли мільйони українських громадян реалізувати право на труд в Україні, але дякуючи Конституції України скористалися правом вільно залишати територію України згідно із її ст. 33 і реалізували своє право на труд в інших країнах, руйнуючи при цьому власні сім'ї, здоров'я, гідність, ризикуючи недоторканністю та безпекою, словом найвищими соціальними цінностями згідно із ст. 3 Конституції України, не пред'являючи державі жодних претензій — от і добре.)

Більш слушним у цьому контексті є зміст ст. 116 Конституції України, що розкриває повноваження Кабінету Міністрів України. Однак вказівка на забезпечення економічної самостійності України, проведення фінансової, цінової, інвестиційної політики держави тощо, розроблення та здійснення загальнодержавних програм економічного та науково-технічного розвитку, здійснення управління об'єктами державної власності тощо є визначенням окремих засобів, механізмів державного менеджменту, але не визначенням кінцевої мети, узагальненого суспільного інтересу, задля реалізації якого функціонує економічна система. Можна без перебільшення порівняти таке становище з подорожжю без компасу.

Як уявляється, економічна система України повинна бути спрямованою на створення, підтримання та розвиток необхідної виробничої основи життєдіяльності української нації відповідно до існуючих і майбутніх соціальних, економічних та природних умов.

В той же час держава в економічній сфері має забезпечити стабільне функціонування національної економіки, підтримуючи необхідний рівень її конкурентоспроможності та ефективності,

що дозволяють реалізовувати державні програми підвищення життєздатності та якості розвитку української нації.

2. Суттєвою проблемою для формування національної конституційної доктрини є відсутність в Україні загальновизнаної та узгодженої академічної та політичної спільноти економічної доктрини. Слід підкреслити, що мова іде не про економічну стратегію держави, що слушно передбачена у ст. 9 Господарського кодексу України, в якій також є надзвичайна суспільна потреба, а саме про економічну доктрину, що повинна стати узгодженою методологічною науковою базою для з'ясування змісту систематики, характеру та тенденцій розвитку економічних відносин. Саме така доктрина повинна дати відповіді на ключові питання, зокрема, про роль держави в економічних процесах та її функції, економічні інтереси суспільства в умовах глобалізації економічного простору, відношення до формування власних та діяльності іноземних та міжнародних ТНК, бажані напрямки формування інвестиційного та інноваційного ринків тощо, шляхи подолання асиметрії інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання, сучасні параметри визначення ринку конкурентним тощо.

Аргументовані наукові позиції з названого переліку питань, витримані під кутом зору національних інтересів, мають стати невід'ємною складовою вітчизняної конституційної доктрини, базою для реформування конституційно-правового регулювання. Для вирішення цього питання мало його актуалізації, необхідні цілеспрямовані зусилля з боку держави та академічного середовища.

3. Значною, окремою проблемою конституційної доктрини є чітке визначення функцій держави в сфері економіки¹. Незважаючи на традиційність даного питання, зокрема, для науки теорії держави та права, тим не менше консолідованої виробленої колективними зусиллями економічної та юридичної науками позиції, на жаль, не існує. Важливість цього питання важко переоцінити, адже формування компетенції органів державної влади логічно підпорядковується попередній визначеності із функціями держави, зокрема, в сфері економіки. В цьому сенсі досить важ-

¹ Див.: *Задихайло Д. В.* Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку (постановка питання). – Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 8 (48).

ливо звернути увагу на повну відсутність у тексті Конституції України фіксації права та обов'язку держави щодо здійснення державного регулювання ринкових економічних відносин. Але ж це загально визнана і чи не найважливіша функція держави в цій сфері. Слід зазначити, що в Конституції РФ, що виходила, на думку Т. Я. Хабрієвої та В. Е. Чиркіна, із ідеї відділеного від держави «громадського суспільства», також відсутнє принципове положення про регулюючу роль держави¹. В той же час цей недолік частково виправлений у тексті Закону України «Про Кабінет Міністрів України», а саме в ст. 21, що регламентує основні повноваження КМУ, серед яких зафіксовано, «забезпечення проведення державної економічної політики здійснення прогнозування та державного регулювання національної економіки». Але ж безперечно, що ця норма потребує конституційно-правового рівня фіксації, з необхідною в цьому випадку деталізацією основних елементів механізму реалізації.

Говорячи про функції держави в сфері економіки, вважаємо за доцільне привернути увагу на їх неоднорідність. Виходячи з цього, думається слушним було б виділити з них окрему групу і визначити її як публічні вимоги щодо якісних параметрів функціонування економічної системи, забезпечення яких покладається на державу:

- соціальну спрямованість економіки, що закріплена у ст. 13 Конституції України;
- економічну, енергетичну, інформаційну та інноваційну безпеку суспільства та держави, що частково закріплено у ст. 17 Конституції України;
- національний та державний економічний суверенітет, що забезпечується за рахунок державного та суспільного контролю за приналежністю ключових економічних активів до сфери економічної влади над ними української нації. (Не має конституційно-правового забезпечення.)

У той же час власне до економічних функцій держави доцільно віднести:

- інституціональне забезпечення державою умов та механізмів ринкової саморегуляції, включаючи економічну конкуренцію,

¹ Див.: Хабрієва Т. Я., Чиркин В. Е. Указ. праця. – С. 196.

ринкове ціноутворення, захист речових, корпоративних та зобов'язальних прав суб'єктів економічних відносин, а також створення ними організацій, які саморегулюються, тощо;

- інституціональне забезпечення державою компенсації, так званих, «неспроможностей ринку», включаючи захист прав споживачів, регламентацію діяльності природних монополій, створення і утримання необхідних об'єктів інфраструктури, підтримання нерентабельних, але соціально важливих видів виробництва тощо;

- збереження та розвиток державного сектору економіки задля забезпечення можливостей суспільно необхідного впливу на ринкову кон'юнктуру, а також для забезпечення життєдіяльності суспільства в умовах введення спеціальних режимів господарювання, зокрема, надзвичайного, воєнного стану тощо;

- забезпечення максимально раціонального використання об'єктів права власності Українського народу, через створення відповідних механізмів реалізації інтересів власника;

- забезпечення прямого впливу держави через механізми державного регулювання, спрямованого на підтримку пріоритетних конкурентоспроможних видів виробництва та секторів економіки, на прискорення в них позитивних структурних змін;

- забезпечення зростаючої конкурентоспроможності національної економіки за рахунок підтримання і стимулювання системного інноваційного характеру її розвитку;

- забезпечення українській економіці найбільш вигідних та перспективних умов інтеграції у світову господарську систему, підтримка національного товаровиробника та інвестора на світових ринках.

4. Хотілося б звернути увагу на проблему суспільно необхідної синхронізації циклічності розвитку економічних процесів та періодичністю формування представницьких органів державної влади, що мають забезпечувати реалізацію економічної стратегії, саме як програми діяльності держави по забезпеченню її завдань у сфері економіки, передбаченої, зокрема, ст. 9 Господарського кодексу України.

Цю проблему слід відокремлювати від більш загальної проблеми співвідношення економічних та конституційних циклів.

Поставлене ж питання має прикладне значення і безпосередньо актуальне для економічного життя країни. Періодичність мандату повноважень представницьких органів державної влади у кращому випадку становить п'ять років. Економічна стратегія терміну має органічний зв'язок із циклічністю економічних процесів, що відбуваються в межах національної економіки і дедалі більше залежать від процесів світової глобальної економіки. Найбільш відомими в економічній сфері є так звані хвилі Кондратьєва, що пов'язані з періодом формування і використання нових технологій і являють собою фактично процес періодичної зміни базових технологічних укладів. Безперечно, економічна стратегія, будучи тісно пов'язаною з особливостями проходження періоду певного технологічного укладу в економічному розвитку, якщо вона соціально орієнтована і враховує інтереси не лише існуючих, але і майбутніх поколінь (адже хвилі Кондратьєва мають періодичність 40–60 років), не може залежати від уподобань того чи іншого олігархічного угруповання, якому поталанило сформувати найбільше представництво в органах держави. Очевидно, що за рахунок конституційно-правових засобів необхідно не лише встановити особливий порядок формування і реалізації економічної стратегії держави, але і забезпечити цьому процесу значну стабільність і незалежність від політичної кон'юнктури та спроб нав'язати корпоративний егоїзм, використовуючи демократичні інститути.

Необхідно визнати, що попри надзвичайне розмаїття сподівань, думок, статей і дисертацій, присвячених проблемі громадянського суспільства, необхідність у формуванні ним власних, відокремлених від держави представницьких структур сьогодні як ніколи на часі. Практичною діяльністю і особливо бездіяльністю держави в суспільстві сформоване стійке відчуття недовіри до її представницьких органів. Саме тому логічно виникають пропозиції не тільки щодо зміни порядку розроблення та прийняття Конституції на значно більш широкій соціальній основі, включаючи до цього процесу здорові структури та інститути громадського суспільства. Але ця пропозиція, на нашу думку, має бути розповсюджена також і на процес розробки та прийняття Стратегії економічного розвитку України, визначення переліку

об'єктів виключної суспільної значущості (а не просто таких, що не підлягають приватизації), прийняття рішення щодо входження України до міжнародних об'єднань, організацій, договірно-правових систем. Зрозуміло, що у такий спосіб можна забезпечити значно ширшу соціальну базу необхідного політичного консенсусу для подальшої правової формалізації таких рішень, що гарантує певну чіткість їх виконання. В цьому сенсі на академічні та вузівські установи має бути покладено дуже відповідальну місію.